

МОВОТВОРЧИСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА І СУЧАСНА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ

Січкач С. А.,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри практичного мовознавства
Уманський державний педагогічний університет*

імені Павла Тичини

м. Умань, Україна

Денисюк І. А.,

*старший викладач кафедри практичного мовознавства
Уманський державний педагогічний університет*

імені Павла Тичини

м. Умань, Україна

Взаємодію двох лексико-семантичних систем мови – діалектної і літературної – демонструють як нормативні загальнономвні словники, так і діалектні лексикографічні праці. Діалектизми, які зустрічаємо в творчій спадщині Т. Шевченка, якщо й потрапляють до лексичного складу української літературної мови, то здебільшого перебувають на периферії її лексико-семантичної системи.

Сучасна діалектна лексикографія фіксує такі семантичні деривати: вимовляти (докоряти), гайнувати (гуляти), збити (звести), здаватися (посилатися), повага (серйозність), рибалка (чайка), цвіт (квітка).

Лексему вимовляти (6) Т. Шевченко вживає в чотирьох значеннях: 1) промовляти під акомпанемент музичного інструмента, виразно співати (3); Пішов кобзар по улиці – З журби як заграє! Кругом

хлопці навприсядки, А він вимовляє...[1, 67] ; 2) говорити (1): Мов яблучко у садочку Кохалась дитина. І говорить уже стало, І вчила княгиня Тільки «мамо» вимовляти [II, 12]; 3) докоряти (1): стара мати Сидить на ослоні, За сльозами ледве-ледве Вимовляє доні. [1, с. 32]; 4) випрошувати, вимолювати кого-небудь (1): Скалічені старі руки До бога здіймала, Свою долю проклинала, сина вимовляла [1, с. 235]. Діалектним є третє значення. Б. Грінченко теж фіксує лексему вимовляти; серед значень, які вона позначає, є і «докоряти» [10]. Діалектизм вимовлять, вимовить зафіксовано у «Словнику діалектної лексики Середнього і Східного Полісся» зі значенням «домовлятися, домовитися про оплату, вартість і т. ін.»: А я свиту вимовив собі, шапку вимовив... Побув я перши год у його, вимовив собі шапку та чоботи, бо челядником був [6]. На Буковині існує варіант вимовитися, (вимовлятися), що означає «відмову з посиланням на якусь причину». Його походження Л. Ткач пов'язує з польським *wymawiać się* – «відмовлятися» [13]. У бойківських говірках існує форма вимова, яка вживається в чотирьох значеннях: 1) застереження: продати до вимови «продати з правом повернення купленої речі, якщо вона з тих чи інших причин не підійде покупцеві»; 2) застереження, згідно з яким той, хто дарує землю, зберігає за собою право користуватися її частиною; 3) батько молодого може на весіллі застерегти собі так звану «вимову», тобто частину ґрунту, призначеного сину, лишити собі до смерті, якщо син його не буде шанувати; 4) повідомлення [11].

Семантичний діалектизм гайнувати (1) Т.Шевченко вживає у значенні гуляти: І вчора, і позавчора не найшов я вас дома. Де це ви гайнуєте, нехай вам бог допомага [VI, 208]. Б.Грінченко у лексемі гайнувати вбачає три значення: 1) небречь, растрачивать, мотать: Хто в літі гайнує, той в зімі голодує; 2) кутить, гулять: А кум з кумою в корчмі гайнує; 3) производить беспорядокъ: Ну бігать, гомоніть, гайнувати, – аж усе піде жужмом [10]. Словник поліських говорів подає діалектизм

гайнувать у значенні “нівечити, псувати”: Приїезжайє муй милєн’кий пузно, кидайє-гайнує мойу постіл’ рузно [7]. У говорах батюків вживається словосполучення гайний час на позначення вільного від занять часу [3]. Серед специфічної лексики говірки с. Мусіївка Житомирської області діалектизм гайнувати засвідчено у двох значеннях: 1) захарашувати чим-небудь приміщення; 2) смітити [12]. У західнополіських говірках семантичний діалектизм набуває зовсім іншого значення: гайнистий – «високий, розлогий»: Там гайниста го’лщина рості [2]. Зі значенням «марнувати» зафіксовано лексему у «Русинсько-українсько-руському словаре» [1].

Діалектизм збити (1) у Т. Шевченка вжито в сполученні збити з пливу – «звести з правильного шляху»: А Борнц усе-таки поет народний і великий. І наш Скворода таким би був, якби його не збила з пливу латинь [1, 375]. У Б. Грінченка лексема збити в аналогічному значенні подається разом із синонімами: з пантелику, з пливу, з плигу та експілкується рядком з «Переспівів Павла Ратая» П. Куліша, обмежуючись територіально Новоград-Волинським повітом [10]. Засвідчено діалектизм у «Русинсько-українсько-руському словарі» у словосполученні збити час – «змарнувати час» [1]. На Буковині вживається зі значенням «спростувати, відкинути» [13].

Серед значень слова здаватися (1) у Т. Шевченка діалектним є одне – «посилатися на кого-небудь»: Вони здаються на Гоголя, що він пише не по-своєму, а по-московському [1, с. 375]. Засвідчена ця лексема в народній творчості: Здався циган на свої діти [8], Б. Грінченко подає це значення серед інших: Що сьому правда, – здаюсь на людей [10]. У західноволинських говірках лексема здатися вживається у двох значеннях: 1) втомитися: Пуд вагур на кусувеці вжа-м гат-често здався; 2) тяжко захворіти: Старей вжа зувсім здався [5].

Лексему рибалка Шевченко вживає у двох значеннях: 1) рибак (1): Рибалка випливає, Несе на сорочку Баговиння зеленого [1, 169]; 2) чайка (1): Рибалка лігас, А попереду отаман Веде, куди знає [1, 61]. Діалектним є друге значення. У Словнику Грінченка засвідчені обидва значення. Наявні там і деривати: рибалочка, рибалонька [10]. Семантичний діалектизм рибалка відомий у поліських говорах. Причому вживається він у двох значеннях: 1) маленька чайка; 2) птах, що хапає рибу на поверхні води [7]. У західноволинських говірках зафіксовано фонетичний варіант рубуловець [5], а в західнопольських – риболов, рибак [2]. Усі вони реєструються з ремаркою “орнітологічне”.

Семантичний діалектизм цвіт (5) Т. Шевченка вживає у значенні «квітки»: Скажи ж мені, мій братіку,... Нащо мене бог поставив Цвітом на сім світі? [1, 357], частіше у сполученні цвітом процвісти (3): Великомучинеце кумо!.. В раю веселому зросла, Рожевим цвітом процвіла [II, 368]. Подибуємо також дериват цвіток (1): [Настуся] Кидас через тин цвіток [II, 172]. Б. Грінченко при реєструванні лексеми цвіт значення квітки подає першим: Єдин цвіт не робить вінка (Номис); Доню моя, доню моя, цвіте мій рожевий (Шевч.) [10]. Діалектизм цвіт та його деривати наявні в багатьох говірках. Зокрема, «Словник бойківських говірок» подає, окрім лексем цвіт, похідні слова цвітина, цвітине, цвітка з деякими відтінками щодо основного значення [11]. Цвіток у поліських говірках означає «вінок»: Бат’ки молодого і молодой і обрадили, коли над’іт’ молоді цв’іток [7]. Г. Аркушин у західнополіських говірках зафіксував цвіток та цвітник у значенні «квітка, квітник» [2]. В гуцульських говірках наявні лексеми цвисти (цвісти) у значеннях: 1) квітувати; 2) пліснявіти; 3) цвітник – квітник [4].

І. Огієнко з групи семантичних діалектизмів подає у своєму «Словнику» лише здаватися (здатися) та рибалка. Лексеми вимовляти,

достатній, збити, повагом зовсім не рееструються. Щодо слова цвіт учений робить примітку: «архаїчне», «місцеве» [9].

Проаналізовані діалектизми, потрапляючи до української літературної мови, здебільшого знаходяться на периферії лексико-семантичної системи. Ступінь їх взаємодії з літературною мовою відбивається на статусі лексичних одиниць, визначає їх місце у лексико-семантичній системі загальнонародної мови. Тим самим до лексико-семантичної системи української літературної мови ввійшли діалектизми, різні за своєю вживаністю (як у мові взагалі, так і в авторському мовленні) та мірою освоєння в літературній мові. Творчість Т. Шевченка не перевантажена діалектними включеннями. Автор вводить діалектизми, не порушуючи природного словопорядку, вони органічно входять у мовну тканину твору, увиразнюючи його стилістичні характеристики.

Література:

1. Алмашій М. та ін. Русинсько-українсько-російський словник. – Ужгород, 2001. – 153 с.
2. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок: У 2 т. – Т. I: А-Н. – Луцьк, 2000. – 353 с.; Т. II: О-Я. – Луцьк, 2002. – 456 с.
3. Верхратський І. Говір батюків // Збірник філологічної секції НТШ. – Львів, 1912. – Т. 15. – 306 с. – Словарець: С. 251-306.
4. Гуцульські говірки: Короткий словник / НАН України. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; Уклад. Г. Гузар, Я. Закревська, У. Єдлінська, В. Зеленчук, Я. Хобзей; Відп. ред. і авт. передм. Л. Закревська. – Львів, 1997. – 230 с.
5. Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок // Українська діалектна лексика: Зб. наук. праць. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 62-267.

6. Лисенко П. С. Словник діалектної лексики Середнього і Східного Полісся. – К., 1961.

7. Лисенко П. С. Словник поліських говорів. – К.: Наук. думка, 1974. – 260 с.

8. Номис М. Українські, приказки, прислів'я і таке інше: Збірники О. В. Марковича і др. – СПб., 1864, VII, 304, XVII с.

9. Огієнко І. Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови. – Вінніпег, 1961. – 255 с.

10. Словарь української мови / Упорядкував, з додатком власного матеріалу Б. Грінченко: В IV т. – Т. 1. – К., 1907. – 495 с.; Т. 2. – К., 1908. – 578 с.; Т. 3. – К., 1909. – 506 с.; Т. 4. – К., 1909. – 563 с.

11. Словник бойківських говірок: У 2 ч. / Ред. кол.: Г. Гнатюк, П. Гриценко, І. Матвіяс, М. Пещак, З. Франко; Уклад. і авт. передм. (С. 3-18) М. Й. Онишкевич. – К.: Наук. думка, 1984. – Ч. 1: А-Н. – 495 с.; Ч. 2: О-Я. – 515 с.

12. Словник специфічної лексики села Мусявки Житомирської області / Уклад. Л. С. Паламарчук // Лексикографічний бюлетень. – 1958. – Вип. 6. – С. 22-35.

13. Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – поч. XX ст. – Чернівці: Рута, 2000. – Ч. I: Матеріали до словника. – 408 с.